

JADWIGA KUCZYŃSKA

WPLYW WZORÓW ARCHITEKTONICZNYCH NA KOMPOZYCJE ŚREDNIOWIECZNYCH CHRZCIELNIC KAMIENNYCH

We wszystkich okresach stylowych dostrzega się formalną zależność liturgicznych obiektów sakralnych od architektury kościelnej. Dotyczy to zwłaszcza ołtarzy, ambon i chrzcielnic. Podporządkowanie się architekturze na przestrzeni wieków ma odmienny charakter w zależności od terenu, jak i czasu powstania wspomnianego wyposażenia wnętrza kościoła.

W artykule przedstawione będą związki kamiennych chrzcielnic z architekturą romańską i gotycką i to zarówno pod względem formy, jak i dekoracji. Przedmiotem badań będą chrzcielnice zachodniej i północnej Europy z uwzględnieniem obiektów polskich. Wpływ architektury na konstrukcję kamiennych chrzcielnic miał charakter inspiracyjny, począwszy od naśladownictwa aż do twórczych rozwiązań kompozycyjnych.

Odbicie elementów architektonicznych w dekoracji chrzcielnic polegało raczej na wprowadzaniu gotowych wzorów, kopiowaniu i powielaniu po odpowiedniej ich stylizacji. Oba te aspekty wymagają więc oddzielnego omówienia.

I. ZWIĄZKI FORM KAMIENNYCH CHRZCIELNIC Z ARCHITEKTURĄ

Na podstawie zebranego materiału fotograficznego chrzcielnic poznanych zarówno z autopsji, jak i dzięki bogatym zbiorom fototeki CESC M w Poitiers¹ spośród chrzcielnic kamiennych, których forma wykazuje związki z architekturą, wyodrębnić można typ „chrzcielnic architektonicznych”. Dla ich powstania, rozwoju i utrwalenia decydującym okazał się okres od X do XII w. Chrzcielnice architektoniczne wywodzą się z Francji, gdzie reprezentowane są najliczniej. Dzięki temu na tych przykładach prześledzić można ich etapy ewolucyjne. Pozwala to na dokonanie pewnej systematyzacji przez wydzielenie odrębnych, chociaż logicznie powiązanych ze sobą zespołów.

¹ Pragnę serdecznie podziękować kierownikowi Fototeki Centre D'Études Supérieures de Civilisation Médiévale w Poitiers, Panu Henri Renou za życzliwą pomoc w poznawaniu zbiorów Fototeki.

Chrzcielnice polskie w obrębie tego typu potraktowane będą marginesowo z uwagi na niewielką ilość, późniejszy okres wytwarzania, jak też brak oryginalnych cech rodzimej produkcji.

W początkowym okresie rozwoju chrzcielnic, które zgodnie z ówczesnymi przepisami musiały znajdować się w każdym kościele parafialnym², powstała potrzeba masowej ich produkcji. Wykorzystywano w tym celu elementy architektoniczne, czerpiąc niejednokrotnie z zasobów warsztatów budowlanych, a dla ułatwienia posługując się gotowym kapitelem lub bazą kolumny³. Przez wydrążenie odpowiedniego wgłębienia uzyskiwano chrzcielnicę. Rezultatem — widoczna w wielu przypadkach niedbałość wykonania oraz korzystanie z niezupełnie wykończonych detali architektonicznych.

Kolejną fazą rozwojową, wynikającą z poprzedniej, była produkcja chrzcielnic opartych nadal na kapitelu, specjalnie jednak w tym celu wykonanych, o powiększonych wymiarach względem wzorcowego detalu architektonicznego. Jednocześnie niewielka ilość wzorników sprawiła, że obiekty wychodzące z jednego źródła odznaczały się uderzającym podobieństwem. Tego rodzaju chrzcielnice utrzymywały się przez całe średniowiecze, nie stanowiąc grup charakterystycznych dla określonych rejonów.

W XII w., który był okresem najbardziej korzystnym dla rozwoju wszelkiego typu chrzcielnic⁴, pojawia się nowa forma chrzcielnicy architektonicznej; już nie jeden element podpory będzie jej prototypem, lecz cała kolumna lub filar. Tworzy się układ, zyskujący na smukłości, z czaszą (kapitelem), trzonem i bazą, który imituje kolumnę. Spośród licznych przykładów omawianej grupy na uwagę zasługuje obiekt z Etamp i z Guerande (il. 1). Równocześnie z coraz częściej stosowaną modyfikacją podpory przez profilowanie, wzbogacony jest także trzon chrzcielnicy przez wtopienie w niego czterech lub więcej kolumnienek. Całość nabiera pewnej masywności, która nadaje chrzcielnicy cech monumentalizmu. Tego rodzaju kompozycja cieszyła się we Francji dużą popularnością i przetrwała w pojedynczych egzemplarzach do XVI w.⁵ Odmiana tej formy rozpowszechniona zwłaszcza w środkowej Francji polegała na redukcji czaszy i nieznacznym odsunięciu kolumnienek, które w górnej swej części stopiły się z krawędzią chrzcielnicy, trzon natomiast przybrał kształt odwróconego, ściętego stożka (il. 2). Całą tę grupę R. de Lasteyrie określa jako „typ chrzcielnicy z Cluñy”⁶.

Druga połowa XII w. to ostatni we Francji etap ewolucji kolumnowej formy chrzcielnicy, który wyraża się rozbiciem trzonu oplecionego półkolumnienkami, co

² P. Torquebian. *Baptême in Occident*. W: *Dictionnaire de droit canonique*. T. 2. Paris 1937 s. 111-174; C. Enlart. *Manuel d'archéologie française*. T. 1. Paris 1927 s. 208; T. 2 1929 s. 878. W w. IX papież Leon IV zobowiązuje każdy kościół do posiadania chrzcielnicy kamiennej.

³ Tamże s. 883.

⁴ A. De Caumont. *Abécédaire ou rudiment d'archéologie*. Caen — Paris — Rouen 1859 s. 468.

⁵ R. de Lasteyrie. *L'architecture religieuse en France à l'époque gothique*. T. 2. Paris 1927 s. 505.

⁶ Tamże s. 505.

prowadzi do najciekawszego rozwiązania kompozycyjnego — chrzcielnicy o pięciu podporach. Podporę centralną — trzon otaczający cztery nie przylegające do niego kolumnki, na których wspiera się krawędź czaszy. Prototypu można dopatrywać się w konstrukcji podpór średniowiecznych, kolumn romańskich i filarów gotyckich, które stały się najprawdopodobniej wzorem dla tej grupy chrzcielnic (il. 3).

Według opinii C. Enlarta chrzcielnice o jednej jak i o pięciu podporach są odzwierciedleniem formy ołtarzy⁷. Podobieństwo ich kompozycji bywa w istocie uderzające. Mimo to w świetle przeprowadzonych porównań można śmiało wysunąć hipotezę, że to architektura, a ściślej konstrukcja średniowiecznych kolumn i filarów inspirowała zarówno pomysły twórców ołtarzy, jak i chrzcielnic omawianego typu.

Chrzcielnice architektoniczne mające formę filaru bądź kolumny obok wartości artystycznych sygnalizują nowe treści symboliczne. Chrzcielnica staje się zgodnie z ówczesną interpretacją więzią między niebem i ziemią, krzyżem zbawienia i zwycięstwą, drzewem życia⁸. Ilustrują to słowa Apokalipsy św. Jana „zwycięzco uczynię filarem w świątyni Boga mojego [...] i na nim imię Boga mojego napiszę i imię miasta Boga mojego, Nowego Jeruzalem” (3, 12).

Dokonany przegląd kamiennych chrzcielnic architektonicznych uzasadnia proponowaną ich systematyzację:

1. Chrzcielnice wykonane z kapiteli zamierzonych pierwotnie jako detale architektoniczne.
2. Chrzcielnice oparte na specjalnie w tym celu wykonanym i powiększonym kapitelu.
3. Chrzcielnice powtarzające formę kolumny (baza, trzon, kapitel).
4. Chrzcielnice z trzonem wzbogaconym wtopionymi kolumnkami.
5. Chrzcielnice o pięciu kolumnach — trzon otoczony czterema wyodrębnionymi kolumnami.

Zaznaczyć należy, że powstawanie nowych form nie powodowało całkowitego zanikania dawniejszych, którym tradycja i tkwiące w nich wartości pozwoliły przetrwać przez stulecia. Z drugiej strony fakt ten utrudnia uchwycenie chronologicznego ciągu ich etapów ewolucyjnych.

W żadnej z wymienionych grup nie mieści się unikalne rozwiązanie chrzcielnicy z kościoła św. Piotra w Le Dorat. To już nie element architektoniczny, lecz plan jednonawowego kościoła z apsydą stanowił punkt wyjściowy dla opracowania tej chrzcielnicy. Chrzcielnica jako Mater-Ecclesia, według symbolicznej interpretacji Kościoła Zachodniego⁹, plastycznie wyraża powtórne narodziny do życia wiecznego, przypomina fragment z Ewangelii św. Jana, w którym Chrystus w rozmowie z Nikodemem oświadcza, że „[...] jeśli się kto nie narodzi z wody i Ducha nie może

⁷ Jw. t. 2 s. 891.

⁸ *Dictionnaire des Symboles*. J. Chevalier, A. Ggeerbrant. T. 2. Paris 1973 s. 65-71.

⁹ W Bédard. *The symbolism of the Baptismal Font in Early Christian Thought*. Washington 1951 s. 2.

wejść do królestwa Bożego” (3, 4-5). Usytuowanie tej chrzcielnicy na osi kościoła, blisko głównego wejścia podkreśla dodatkowo jej symbolikę.

Chrzcielnice jednopodporowe o rozbudowanym trzonie, jak i wielopodporowe pochodziły zazwyczaj z tych samych warsztatów kamieniarskich. Wśród nich wyróżniał się zasięgiem i jakością produkcji warsztat w Tournai, skąd eksportowano chrzcielnice do innych prowincji francuskich, jak również do Anglii i Flandrii¹⁰.

Z innych krajów zachodnich przodujące miejsce w wytwarzaniu chrzcielnic architektonicznych IV i V grupy zajmowała Belgia ze słynnym warsztatem w Namur¹¹. Eksportowano chrzcielnice do Nadrenii, północnej Francji, Anglii i Danii¹².

Na terenie Wielkiej Brytanii forma wielopodporowa chrzcielnicy kamiennej pojawia się na początku XII w.¹³ Pięć kolumniek podtrzymuje czworoboczną, o wysokich krawędziach czaszę, która na przełomie XII i XIII w. przeobraża się w kielichową, wpisaną w plastyczną oprawę, wspartą na czterech lub więcej kolumnkach. Ten ostatni układ ma wysokość zaledwie 60 cm¹⁴. Wczesne chrzcielnice zachowały się między innymi w kościele św. Piotra i Pawła w Sherbone (Norfolk) oraz w kościele Św. Piotra i Pawła i Św. Trójcy w Winchester¹⁵. Starsze modele angielskie znalazły wyraźne odbicie w kompozycji unikalnej chrzcielnicy ze Skjeberg w Norwegii, datowanej na 2 poł. XII w. (il. 4). Czworoboczna, eksponowana, bogato rzeźbiona czasza opiera się na pięciu małych, krępych kolumnach. Całość nasuwa skojarzenie z miniaturową amboną.

W XII w. powstaje w Niemczech (Nadrenia) wariant grupy wielopodporowej. Czaszę w kształcie pucharu otaczają kolumnki połączone z nią kapitelami. Opisany układ kompozycyjny osiągnął znaczne powodzenie; reprezentuje go chrzcielnica w Undernach (il. 5).

W Gotlandii w XII w. powstaje typ chrzcielnicy architektonicznej z trzonem zaokrąglonym przez cztery półkolumnki, który przypuszczalnie pod wpływem rzemiosła zachodniego ulega przekształceniu; chodzi o wyodrębnienie czterech narożnych kolumniek¹⁶. Chrzcielnice te docierały do pobliskich krajów np. do Danii.

Wtedy gdy rzemiosło polskie włączyło się w europejskie, to na Zachodzie był już ostatni etap ewolucji chrzcielnic architektonicznych ustępując z wolna miejsca formom kielichowym. Styl architektoniczny chrzcielnic nie mógł więc przyjąć się na ziemiach polskich, a tym bardziej rozpowszechnić. Znajdujemy jednak sporadycznie

¹⁰ P. Saintenoy. *Prolegomènes à l'étude de la filiation des formes des fonts baptismaux depuis les baptistères jusqu'au XVI siècle*. Bruxelles 1892 s. 6-13.

¹¹ A. Thomas. *Taufbecken*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. IX. Freiburg 1964 s. 1328.

¹² M. Mackeprang. *Danmarks Middelalderlige Døbefonte*. Kopenhaga 1941 s. 17-77.

¹³ Saintenoy, jw. s. 111.

¹⁴ Tamże s. 87.

¹⁵ Na podstawie zbiorów Fototeki CESC M w Poitiers; A. Tuulse. *Skandynawia romańska*. Warszawa 1970 s. 268.

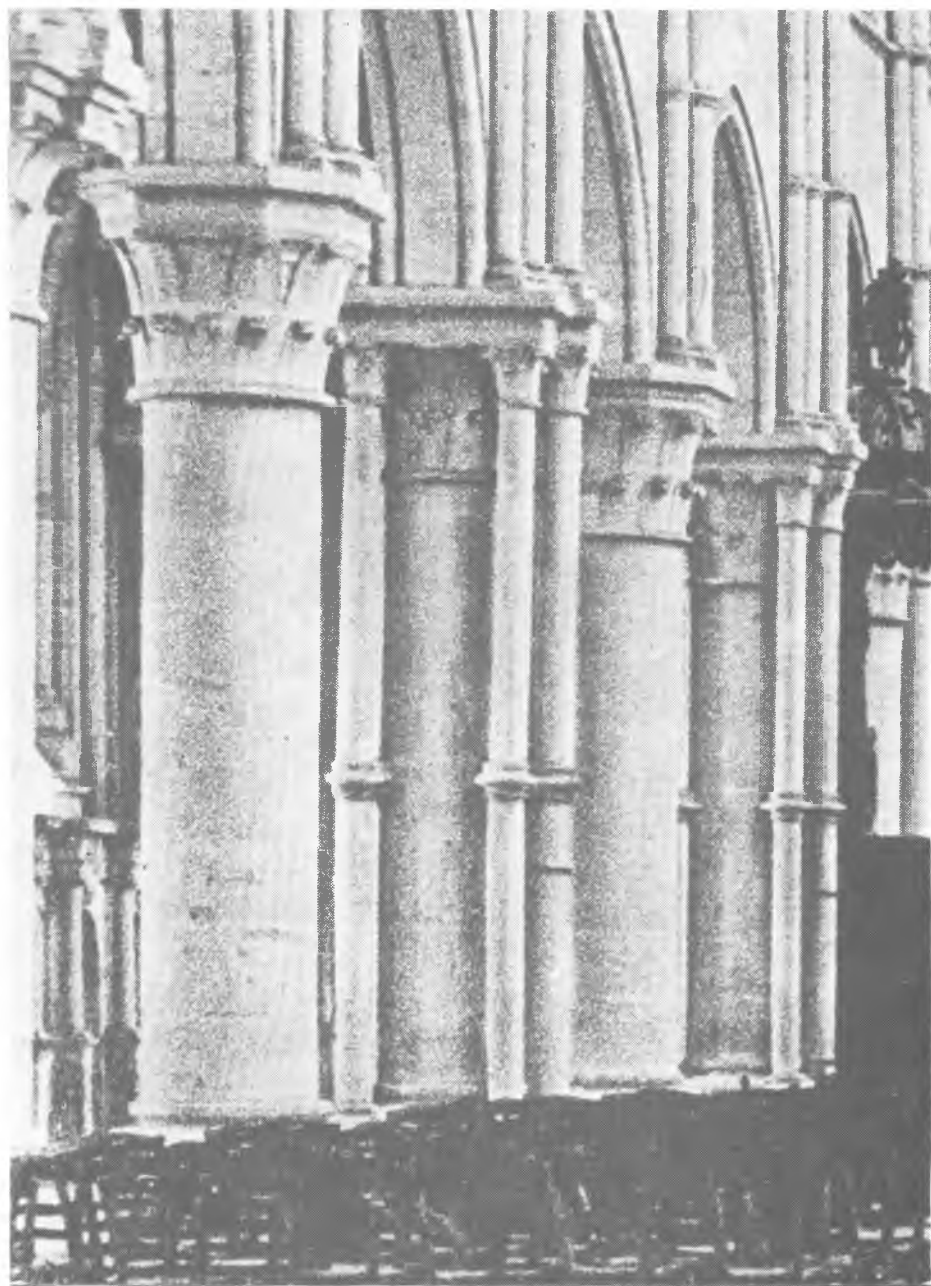
¹⁶ M. Mackeprang, jw. s. 367-402. Typ ten istnieje jeszcze w Gotlandii w XX w.

1. Geurande, Kolegiata St. Aubin, chrzcielnica (kropielnica?)

2. Chartres, Katedra Notre-Dame. Chrztelnica

3. Laon, Katedra Notre-Dame, filary. W: *Collection Atlantis, Cathédrales gothiques en France*, zdjęcia: Martin Hurlimann, il. 135, Paris 1954

4. Skjeberg (Ostfold). Chrzcielnica. W: Armin Tuulse. *Skandynawia Romańska*.
Warszawa 1970 il. 187

5. Andernach. Chrzcielnica. W: W. Schäfer, *Aus der alten Reichsherrlichkeit*. München 1934 il. s. 69

6. Konin — Stare Miasto. Kościół św. Piotra i Pawła. Chrzcielnica, Instytut Sztuki
PAN

fot. T. Kaźmierski

7. Chrzęszczyce. Kościół Matki Boskiej Szkaplerznej. Chrzcielnica. Instytut Sztuki
PAN

foto. T. Chrzanowski

8. Wrocław. Muzeum Archidiecezjalne. Chrzcielnica. Instytut Sztuki PAN.

fol. R. Kaźmierski

9. Wysokie. Kościół św. Michała Archanioła. Kropielnica. Instytut Sztuki PAN.

10. Öster Starup. Chrzielnica. W: Armin Tuulse. *Skandynawia Romańska*, Warszawa 1970 il. 72

11. Poręba Radlna. Kościół św. Piotra i Pawła. Chrzcielnica. Instytut Sztuki PAN
fot. R. Kaźmierski

12. Małkocin. Kościół filialny. Chrzcielnica. Instytut Sztuki PAN

obiekty spokrewnione z przedstawionymi grupami chrzcielnic. Do I poł. XIII w. należy odnieść kamienną, starannie wykończoną chrzcielnicę z kościoła Św. Piotra i Pawła w Koninie — Starym Mieście, która reprezentuje grupę I — bazę kolumny (il. 6). Do grupy III zbliżona jest chrzcielnicą z kościoła parafialnego pod wezwaniem Matki Boskiej Szkaplerznej w Chrzęszczycach, pow. Opole, woj. Opole. Posiada ona formę kolumnową, którą podkreśla kanelowany trzon (il. 7). Zaznaczyć trzeba, że czasza zabytku jest jednak wcześniejsza, pochodzi z XII w. W grupie IV umieścić trzeba interesującą chrzcielnicę (kropielnicę) z kościoła Matki Boskiej w Dobczycach, pow. Myślenice, woj. Kraków. Zabytek ten wykazuje jednak nieco odmienne proporcje. Wąskie narożne półkolumnienki podkreślają smukłość trzonu i dodają lekkości całej kompozycji. Pewną, choć odległą analogię do tej grupy stanowi późnogotycki obiekt z Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Na bocznych krawędziach trzonu o kształcie sześciennym są cztery wydatne wałki, jakby półkolumny podtrzymujące czaszę (il. 8). Do obiektów unikalnych zaliczyć należy kropielnicę z 1542 r. z kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Michała Archaniola w Wysokim, pow. Krasnystaw, woj. Lublin, nawiązującą do formy kapitelu z daleko posuniętą stylizacją. Część środkową pokrywa płaskorzeźba będąca jakby przeniesieniem sklepienia kryształowego (il. 9).

Analiza związków między kamiennymi chrzcielnicami a architekturą umożliwia wydzielenie obszernej kategorii chrzcielnic, których kompozycja zawiera poszczególne detale architektoniczne związane z budową kolumny: najczęściej bazę attycką i kapitel kostkowy. Omawiane chrzcielnice powstały nieco później od architektonicznych i utrzymywały się przez całe średniowiecze.

Podstawy chrzcielnic o charakterze bazy attyckiej były dość popularne w krajach Europy zachodniej.

Tendencję do powszechnego zastosowania detali architektonicznych w budowie chrzcielnic dostrzega się na Półwyspie Jutlandzkim z wyspami okolicznymi włącznie, gdzie obok bazy romańskiej z żabkami i bazy o profilu attyckim bardzo licznie występuje kapitel kostkowy (il. 10). Fromy te cechuje staranność opracowania przy mniej lub więcej zaznaczonej stylizacji. Bogactwo i różnorodność chrzcielnic duńskich wymaga jednak szerszego omówienia. Pochodzą one z XII w., wykonane z granitu, są wytworem rodzimej produkcji, której wzory kompozycyjne zapożyczone zostały z Anglii i Niemiec zachodnich¹⁷. Forma architektoniczna podstawy chrzcielnic została zdeterminowana w dwóch kierunkach: bazy romańskiej oraz kapitelu przeważnie kostkowego, wyjątkowo trapezoidalnego. Styl architektoniczny podstawy panował głównie w Jutlandii z preferowaniem bazy romańskiej w rejonach zachodnich, a kapitelu kostkowego w południowo-wschodnich częściach kraju, gdzie znalazł zastosowanie w kompozycji słynnych „chrzcielnic z lwami”, „chrzcielnic arkadowych”, jak również „chrzcielnic z ornamentem falistej wici”¹⁸.

¹⁷ Tamże s. 364-367, 17-25.

¹⁸ Tamże s. 201-214, 306-327, 328-335.

Podstawy kapitelowe charakteryzują także typ „Kalundborg” chrzcielnic Selandii, występują często na wyspie Fionii (Fyen) a ponadto na półwyspie Vendsyssel (początek XIII w.)¹⁹. Czasze chrzcielnic w kształcie bazy attyckiej, czasem nieco zmodyfikowanej, spotyka się na terenie zachodniej Jutlandii i na wyspie Fionii. Czasze w formie kapitelu kostkowego zdarzają się bardzo rzadko. Są one spotykane w małej grupie chrzcielnic zachodniej Jutlandii zwanych „kapitelowymi”²⁰.

Stosowanie wspomnianych detali architektonicznych w kompozycji kamiennych chrzcielnic nieobce było również innym krajom skandynawskim. Formami bazy romańskiej i kapitelu posługiwało się do XIII w. rzemiosło szwedzkie, głównie gotlandzkie. To ostatnie wobec zwyczajnej konkurencji nowej formy przestawiło się potem na wytwarzanie i rozprowadzanie chrzcielnic typu kielichowego z masowym eksportem obiektów wysokiej zazwyczaj klasy artystycznej do wszystkich krajów bałtyckich²¹, nie wyłączając Polski.

Na ziemiach polskich w okresie romańskim znajdujemy nieliczne detale architektoniczne w budowie chrzcielnic. Stanowią je pojedyncze egzemplarze bazy attyckiej, tworzącej podstawę. Bazy attyckie jako podstawy stosowano częściej w następnym okresie stylowym, głównie w Małopolsce. Ilustruje to chrzcielnica z kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła w Porębie Radlnej, pow. Tarnów, woj. Kraków (il. 11) Układem kompozycyjnym przypominającym profil gzymsu zwracają uwagę dwie, pochodzące z jednego warsztatu, późnogotyckie chrzcielnice z kościoła parafialnego w Lubszy i z kościoła filialnego w Strzelnikach, woj. Opole.

II. MOTYWY ARCHITEKTONICZNE W DEKORACJI KAMIENNYCH CHRZCIELNIC

Jednym z najpopularniejszych motywów zdobniczych wystroju wewnętrznego i dekoracji zewnętrznej kościoła, jak również obiektów wyposażenia jest ornament architektoniczny. Zdobí on także liczne chrzcielnice romańskie i gotyckie chrześcijańskiej Europy. Chrzcielnice polskie dopiero w okresie gotyku są licznymi tego przykładami.

W okresie romańskim ulubionymi motywami dekoracji architektonicznej kamiennych chrzcielnic były łuk półkolisty i arkada z różnymi wariantami. Oba te rodzaje ornamentów kojarzyły się często ze sobą.

Łuk półkolisty, ornamentacyjnie prostszy, o dość ograniczonych możliwościach kompozycyjnych, był mniej rozpowszechniony w odniesieniu do plastycznej oprawy chrzcielnic. Widnieje on jednak na licznych chrzcielnicach romańskich nie będąc motywem specyficznym dla danego terenu. Nierzadko umieszczany na podstawach chrzcielnic z detalami architektonicznymi podkreślał z korzyścią dla całej kompozy-

¹⁹ Tamże s. 92-97.

²⁰ Tamże s. 145-353.

²¹ Tamże s. 367-402.

cji formę kapitelu kostkowego. Ornament łuku półkolistego tworzył niekiedy fryz arkadkowy, co spostrzegamy np. na czaszach grupy chrzcielnic zachodniej Jutlandii²². Połączony z arkadą stanowił czynnik wzbogacający dekorację chrzcielnic

Ornament arkadowy prezentuje wiele odmian kompozycyjnych i różnorodność stylizacji. Elementy wspierające łuk pojedynczy lub złożony przedstawiane bywały w postaci lasek, pilastrów, kolumnienek niejednokrotnie bliźniaczych. Arkady bardzo często stwarzały ramy dla przedstawień ikonograficznych (il. 4), bywały uwypuklone przez ornament sznurowy, perełkowy i inne. Omawiany typ dekoracji wypowiedział się jednak najpełniej w obszernej grupie chrzcielnic zwanych „arkadowymi” z południowo-wschodniej Jutlandii i Slesvigu, datowanych na ok 1200 r.²³ Arkady dekorują tu w wielu wypadkach poza czaszą również bazę i trzon chrzcielnic, odznaczają się dużą różnorodnością przy starannym opracowaniu technicznym. Z Dałun koło Odense (Wyspa Fionia) pochodzi unikalna nie tylko w rzemiośle duńskim, lecz i w europejskim kamienna chrzcielnica, której czaszę pokrywa malowana dekoracja arkadowa połączona z roślinną.

W Gotlandii w w. XIII produkuje się nowego typu chrzcielnice z ornamentem arkadowym o daleko posuniętej stylizacji w kierunku szerokich, zaokrąglonych lub zwężających się ku górze liści na półkolistej lub czterolistnej czaszy²⁴. Chrzcielnice te pełne umiaru i elegancji, o dużych wartościach warsztatowych stały się przedmiotem eksportu.

Plastycznie niebanalne rozwiązanie dekoracyjne wykazuje wiele obiektów angielskich np. chrzcielnica z kościoła Św. Jana Chrzciela w Bere Regis (Dorset). Łuki arkadowe przeplatają się tu, imitując fryz opasujący czaszę. Ornament na chrzcielnicach z Aveburg opracowany jest bardziej wyraziście z precyzyjnym uwypukleniem detali kolumnienek. Natomiast chrzcielnica z Bere Regis nad identycznym układem arkad posiada interesujące motywy zdobnicze przypominające rozety.

Na ziemiach polskich nie ma rodzimych chrzcielnic romańskich z motywami architektonicznymi w dekoracji. Kilka chrzcielnic importowanych z Gotlandii przetrwało na terenie woj. szczecińskiego, np. w katedrze św. Jana Chrzciela w Kamieniu Pomorskim, w kościele filialnym w Małkocinie, w kościele filialnym w Mechowie, w kościele parafialnym pod wezwaniem Matki Bożej Królowej Polski w Tetyniu, w Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie (obiekt z Wrzosowa). Jedna chrzcielnica tego typu znajduje się również w kolegiacie Św. Piotra i Pawła oraz NPMarii w Kruszwicy. Wszystkie te obiekty należą do typu kielichowego, zdobione są wyłącznie motywem stylizowanej arkady: długie, wąskie laski połączone łukiem półkolistym otaczają czaszę, jakby regularnymi płatkami sugerującymi koronę kwiatu. Na chrzcielnicach z Małkocina (il. 12) wyraźnie jest zaznaczony

²² Tamże s. 46-62.

²³ Tamże s. 367-402.

²⁴ Tamże s. 229-305.

charakter arkadowej dekoracji przez wkomponowanie zamiast kapitelów — małych okrągłych medalionów.

Okres gotyku był bardzo pomyślny dla rozwoju dekoracji architektonicznej chrzcielnic kamiennych, wzbogacając je w nowe, liczne elementy. Składają się na nie wszystkie odmiany łuku ostrego, cięcia kryształowe, maswerki, pinakle, laskowania itp. Motywy te łączono na ogół chętniej z ornamentem roślinnym niż z przedstawieniami ikonograficznymi. Najbardziej popularne z motywów architektonicznych to ostry łuk i maswerk, stosowane powszechnie w opracowaniu rzeźbiarskim chrzcielnic na obszarach zachodniej i północnej Europy. Chrzcielnice gotyckie bez dekoracji architektonicznej należały raczej do rzadkości.

Pośród chrzcielnic francuskich wyodrębnić można grupę zbudowaną na planie oktagonu, z charakterystyczną dekoracją pod postacią ostrołukowych, ślepych okien na każdej ścianie trzonu. Górna część ślepych okien na wcześniejszych obiektach zakończona jest łukiem trójlistnym. Za przykład może służyć XIII-wieczne chrzcielnica z Le Mont-Saint-Michel. Na późniejszych chrzcielnicach z XIV w. ślepe okna wydłużają się, rozdzielają, dochodzą maswerki, małe rozety. Całość zostaje ujęta wspólnym ościeżem, jak na chrzcielnicach z Jumieges i z Langres.

Późny gotyk przynosi rozkwit dekoracji architektonicznej, który w przypadku chrzcielnic niemieckich dochodzi do szczytu, stając się zjawiskiem w skali europejskiej. Narasta ilość ornamentów architektonicznych, które splatają się w misterne układy i pokrywają gęsto powierzchnię chrzcielnicy niby w myśl zasady *horror vacui*. Jednym z tego rodzaju obiektów jest piękna chrzcielnica z 1443 r. w katedrze strasburskiej. Czysto architektoniczna dekoracja sprawia wrażenie ażurowego baldachimu o wyrafinowanych liniach, wspartego na wąskich profilowanych laskach. We wspaniałych kompozycjach niemieckich chrzcielnic późnego gotyku odzwierciedlona została w pełni dekoracja architektoniczna.

Na ziemiach polskich obszerne grupy kamiennych chrzcielnic gotyckich rozsiane po całym kraju, skupione były najbardziej w Małopolsce. Dla wszystkich charakterystyczna jest dekoracja architektoniczna w zestawieniu z ornamentem sznurowym, stylizowanymi motywami roślinnymi oraz herbami. W elementach dekoracji architektonicznej przeważają ostry łuk, maswerki, laskowania i stylizowane ślepe okna. Dwa unikalne obiekty z kościoła parafialnego w Wysokiem (il. 9) i z kościoła parafialnego w Dobrowodzie mają trzony pokryte cięciami kryształowymi przypominającymi gotyckie sklepienie.

Grupa chrzcielnic południowej Polski, pochodzących z warsztatu krakowskiego, zasługuje na specjalną uwagę ze względu na harmonijną kompozycję dekoracyjną i staranne opracowanie techniczne. Tak też oktagonalna chrzcielnica pochodząca z kościoła Św. Małgorzaty w Trzcianie posiada w swej dekoracji układ ozdób architektonicznych skojarzonych z tarczami herbowymi na każdym polu trzonu i czaszy oraz na nodusie.

Rola architektury w kompozycji kamiennych chrzcielnic średniowiecznych była ogromna. Chrzcielnica jako część wyposażenia kościoła harmonizowała zwykle z wystrojem architektonicznym wnętrza, w budowie i dekoracjach, przejmując jego elementy i odzwierciedlając styl epoki.

W okresie romańskim i wczesnogotyckim architektura narzuca wzory dla formy kilku wielkich grup kamiennych chrzcielnic umożliwiając zaklasyfikowanie ich do jednego typu. Rozległa kategoria chrzcielnic pożyczca w tym czasie od architektury poszczególne detale, które zostają włączone do ich budowy. Znaczenie architektury romańskiej dla oprawy dekoracyjnej kamiennych chrzcielnic jest mniej decydujące i ogranicza się do inspirowania niewielu motywów.

Sytuacja odwrotna panuje w okresie gotyku. Architektura nie wywiera wówczas większego wpływu na formę chrzcielnicy, sygnalizuje natomiast bogactwo pomysłów zdobniczych, oddziałując inspiracyjnie w dziedzinie dekoracji.

W Polsce proporcje te kształtują się inaczej niż na Zachodzie. W okresie romańskim wpływ architektury na jakość formy kamiennych chrzcielnic ograniczony jest do sporadycznych przypadków. Gotyk, podobnie jak w innych krajach, stanowił bogate źródło dekoracyjnych motywów architektonicznych oddanych plastycznie na większości naszych chrzcielnic gotyckich.

INFLUENCE DE MODÈLES ARCHITECTONQUES SUR LA COMPOSITION DES FONTS BAPTISMAUX MÉDIÉVAUX

Résumé

Le but de l'étude est l'analyse des rapports entre l'architecture et les fonts baptismaux en pierre de l'Europe Occidentale et Septentrionale au Moyen Age, au point de vue de la forme aussi bien qu'au point de vue de l'ornement. Le territoire de la Pologne est également retenu.

Se fondant sur ses propres matériaux photographiques relatifs aux fonts baptismaux connus par autopsie et sur les riches collections de la Photothèque du CESC M à Poitiers, l'auteur croit pouvoir distinguer un type architectonique de fonts baptismaux en pierre, suivant pour ce qui est de la construction, les modèles de la colonne et du pilier, représenté par cinq groupes de fonts baptismaux, — tout en étudiant son évolution du Xe au XIIIe s., sur l'exemple de la France, où ce type apparaît avec la plus grande fréquence.

Le type en question se rencontre également en Belgique, en Angleterre, en Allemagne, au Danemark, en Suède; seules de lointaines réminiscences se laissent déceler en Pologne.

L'investigation comparative permet d'isoler une catégorie de fonts baptismaux en pierre, comportant dans leur structure des détails architectoniques (base attique, romane, chapiteau en forme de carreau), qui quelque peu postérieurs aux fonts baptismaux architectoniques. Nous en trouvons des spécimens dans tous les pays de l'Europe chrétienne, mais leur fréquence est particulièrement importante dans la presqu'île de Jutland, où ils font partie des grands types de fonts baptismaux danois (p.ex. le type de fonts baptismaux aux lions en Jutland oriental). En Pologne, il existe quelques exemplaires de fonts baptismaux avec des détails architectoniques plus ou moins stylisés.

L'influence de l'architecture sur l'ornementation des fonts baptismaux médiévaux se manifeste dans l'utilisation des motifs de l'arc en plein cintre et de l'arcade pour les fonts romans, de l'arc en ogive, des

entailles rappelant celles qui ornent les cristaux, du masswerk, du pinacle, etc.. en ce qui concerne les fonts gothiques. Ces motifs se rencontrent partout en Europe et ne sont guère caractéristiques pour les territoires étudiés. La Pologne offre de riches matériaux pour ce qui est des fonts baptismaux gothiques

En comparant l'importance de l'architecture pour la composition de fonts baptismaux en pierre à l'époque romane et à l'époque gothique, on s'aperçoit de différences manifestes: l'architecture romane exerce une influence marquée sur la forme des fonts et moins sur leur ornementation (elle n'inspire que quelques motifs, peu nombreux); l'architecture gothique par contre, sans agir visiblement sur la forme des fonts baptismaux, inspire dans une large mesure l'ornementation en l'enrichissant de nouveaux éléments intéressants.